

УДК 111.1:336.74

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.22>

ЕВОЛЮЦІЯ ОНТОЛОГІЧНОГО СТАТУСУ ГРОШЕЙ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ: ВІД КОНКРЕТНОЇ ЦІННОСТІ ДО АБСТРАКТНОГО СИМВОЛУ

Ігор Федорченко

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
кафедра ЮНЕСКО з наукової освіти
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна*

Впродовж усього цивілізаційного поступу гроші, а отже, і їх цінність, зазнавали певних трансформаційних змін. Людство переплавляло злитки в монети, ставило розпис на папері і, нарешті, перенесло їх цінність у хмару, засвідчуючи їх шлях: від «натуралістичної» до семіотичної онтології. В античності вага і проба виявлялися частиною самої речі, а матерія та логос обміну зросталися в єдиному плавильному тиглі. Так, в архаїці монета була шматком сакралізованого металу, де кількість золота чи срібла збігалася з функцією міри. А вже в Арістотеля її «сутність» (τὴν εἶναι) полягала в тому, щоб бути одночасно і конкретною матерією, і загальним логосом обміну, де між субстанцією та знаком знаходиться рівність.

Ранній капіталізм поглибив дискурс довкола грошей: паперові асигнації та векселі показали, що цінність живе у довірі, а метал лише мобілізує її. Тому Карл Маркс зробив золото «фетишем», у якому абстрактну працю уособлює зримо-конкретне тіло, а цінність виявляється соціальною субстанцією, а не природною якістю речовини. Так, золото виступило не більше ніж товаром, який відзначили для матеріалізації абстрактної праці. Та цілковитого краху це ідилічне розуміння грошей зазнає, коли долар відв'язали від золота. Гроші цілковито звелися до кредиту довіри. Щодо металу, то він був списаний як старомодний костюм, що заважає свободі руху капіталу.

Цифровий світ зафіксував довіру не до емітенту, а до протоколу, перетворивши цінність на подію розподіленого обчислення. Центральні банки, емітуючи CBDC, визнали буття грошей рядком коду, чия онтологія дорівнює стійкості консенсусу мережі. Так поступово метал поступився місцем друку, друк – запису, а запис зійшов до алгоритму. І на кожному кроці «конкретна цінність» розчинялася, перетворюючись на «абстрактний символ», який живе рівно стільки, скільки суспільство (або блокчейн) продовжує вірити, що символ працює.

Ключові слова: абстрактне, конкретне, обмін, фіат, криптовалюта, еволюція грошей, дематеріалізація, знак, символ.

Вступ. Гроші завжди були дзеркалом того, як цивілізація розуміє буття і владу. На зорі зародження економічних відносин гроші були фізичними товарами, такими як золото або срібло, які цінувалися за їхню рідкість і корисність. Ці, умовно кажучи, «речі» мали свою внутрішню цінність, що робило їх придатними до обміну. З історії, а відтак і посиленням та розвитком економіки з'явилися представницькі гроші, такі як паперові банкноти, але забезпечені та підкріплені золотом (до прикладу, золотим запасом держави), які почали функціонувати як знаки цінності. У XX столітті з появою фіатних грошей цінність стала повністю залежати від довіри та державного регулювання, а не від матеріальної основи. Сучасні цифрові валюти, такі як біткойн, ще більше абстрагують гроші. Така нівеляція їх цінності відбувається завдяки тому, що їх статус існування можливий лише як запис у цифровому реєстрі. Та все ж навіть символічні гроші спираються на фізичні інфраструк-

тури, такі як банківські системи або сервери для цифрових валют, що ускладнює повну дематеріалізацію. Це питання залишається предметом філософських дискусій, особливо у контексті нових форм грошей, таких як криптовалюти.

У світоглядній структурі Арістотеля монета, відлита в благородному металі, поєднувала чуттєву субстанцію та логос обміну. І таким чином золото не просто являло собою цінність, воно її втілювало. «З огляду на те, як відбувалися зміни у відносинах взаємодопомоги завдяки ввезенню тих предметів, що були в надлишку, – виникла неминуча потреба у монеті, оскільки далеко не кожен предмет першої необхідності зручно було перевозити з одного місця в інше. І тому, аби проводити взаємний обмін, дійшли згоди давати й отримувати таке, що, маючи цінність само по собі, було б зручним у справі обміну для життєвих потреб, наприклад, залізо, срібло чи щось подібне. Спочатку встановили у загальних рисах розміри й вагу таких предметів, а потім, щоб звільнитися від постійного зважування і вимірювання, стали позначати їх особливим знаком, який засвідчував їхню вартість» [1, с. 19]. Тут же в роботі «Політика» Арістотель проводить дослідження причин у прагненні накопичення статків, а тому і грошового капіталу. Та сенс, який варто вивести з його розмірковувань, полягає в тому, що будучи співмірними щодо золота та срібла гроші несуть певну внутрішню цінність, яка від моменту тотального домінування в житті людини втрачається. «Будь же яке з духовних благ дає тим більшу користь, що більше воно виявляється, коли взагалі можна припустити, що духовні блага являють собою не тільки прекрасне, але й корисне, взагалі-то, очевидно, вища досконалість об'єктів, які порівнюються між собою з метою пізнання переваги одного з них над іншим, перебуває у прямому відношенні до тієї відмінності між цими об'єктами, яку ми бачимо, досліджуючи кожен з них, взятий окремо» [1, с. 123]. Коли ж одні з благ, а саме зовнішні, як завважає Арістотель, відокремлюються від їх внутрішньої цінності або ж втрачається рівновага між цими двома складниками, як-от з грішми, які стають самі по собі метою, тоді ж на сцену виходить мистецтво наживання статку, а тому і життя позбавлене будь-якого сенсу.

Тут прикладом арістотелівських розмірковувань слугує легенда про Мідаса, у якого внаслідок ненаситних бажань усе, чого він торкався, перетворювалося на золото. Саме тому до «взаємин» з грішми Арістотель вводить такі сутності, як-то душа людини, її чесноти. Адже саме вони не дозволяють втратити та притлумити відчуття та розуміння грошового обігу, який має бути спрямований на принесення блага.

У Карла Маркса ця «матеріально-духовна аура» за грошима зберігається та підтримується. «Золотий еквівалент» фіксує у грошах приховану працю (звідки власне згодом виростає критика товарного фетишизму). «Бувши вищим продуктом розвитку обміну й товарової продукції, гроші затушовують, прикривають суспільний характер приватних робіт, суспільний зв'язок між поодинокими продуцентами, об'єднаними ринком... Гроші мають за передумову певний розвиток товарового обміну. Різні форми грошей – простий товаровий еквівалент або засіб циркуляції, або засіб платежу, скарб і світові гроші – вказують, залежно від різного обсягу застосування тієї чи іншої функції, залежно від відносної переваги тієї чи іншої функції, на дуже різні ступені суспільного процесу продукції» [5, с. 12–13].

Його бачення цінності грошей виростає з двоїстої природи будь-якої речі чи товару. Будь-який предмет має корисність (чуттєву, «конкретну» сторону праці) і одночасно містить у собі мерехтливую субстанцію абстрактного, суспільно необхідного робочого часу. Поки товар лежить на прилавку, ця друга сторона залишається «ідеальною»: її не можна торкнутися, як не можна торкнутися «кілограмів» всередині гирі. «...тіло якогось товару, як-от, приміром, сурдут, дана річ, як така, виражає вартість, отже, з природи має форму

вартості. Правда, це має силу лише в межах того вартостевого відношення, що в ньому товар «полотно» відноситься до товару «сурдут» як до еквіваленту. А що властивості якоїсь речі не випливають з її відношення до інших речей, а навпаки, лише виявляються у такому відношенні, то здається, що і сурдут свою еквівалентну форму, свою властивість безпосередньо обмінюватись має з природи, цілком так само, як і свою властивість бути важким або затримувати тепло. Звідси та загадковість еквівалентної форми, коли ця форма виступає перед ним цілком закінченою, в грошах» [5, с. 22].

Гроші з'являються, коли суспільству потрібно надати відокремлену форму цієї саме ідеальної частини субстанції. Золото (або будь-який товар, що зайняв позицію загального еквівалента) стає «конкретною цінністю» в тому сенсі, що воно матеріалізує суто соціальне ставлення. Будучи створеним працею, воно само по собі містить вартість, але його власна корисність геть незначна, адже його місія полягає в тому, що кожен учасник обміну заздалегідь визнає цей метал універсальним. Таким чином, гроші є товаром, у якому абстрактна праця набуває ознак «тілесності», відокремлюючись від усіх конкретних праць, і тому всяке багатство виявляється обчислюваним у певній кількості грошової речовини.

К. Маркс також підкреслює на реальній цінності золота, яка визначається тим самим суспільно необхідним часом його видобутку, що й у будь-якого товару, проте в очах повсякденної практики це праця, «затерта» блиском самої монети. Отже, коли згодом метал замінюється паперовим знаком або електронним записом, онтологічний статус грошей втрачається чи то трансформується через відрив від матеріальної оболонки. Та й у цих умовах логіка залишається марксівською: абстрактна праця шукає оболонку, і суспільство винаходить усе нові форми, щоб зробити цю невидиму субстанцію «конкретною», навіть попри те, що більше не втілена в злитку золота.

Можна припустити, що однією з причин, яка вплинула на відхід від подвоєного коду грошей – був накопичувальний ефект, а також штучне створення потреб. «Гоббс з нещадною якістю тлумачить людську працю як товар поряд з іншими товарами – вже тут закладаються підвалини для подальшої елімінації поняття цінності з національної економіки. Безперечно, поняття цінності порівняно з іншими фундаментальними поняттями теорії народного господарства найбільше пов'язане з філософією, оскільки воно є нормативним поняттям, яке уможливує визначення фактичної ціни як справедливої та несправедливої» [2, с. 129]. Так, Вітторіо Гьосле вказує на умову, за якої цінності вихолощуються з економічної теорії. І саме тому у XX ст. формується відхід від застосування поняття вартості залежно від дескриптивної теорії ціноутворення.

У роботі «Розкіш та капіталізм» Вернер Зомбарт [10] ілюструє, як гроші втрачають свою середньовічну функцію «мірила потреб» і стають чистою формою бажання. Їхня купівельна спроможність є квитком у світ штучно створюваних потреб, а отже, це найоптимальніший шлях до нескінченної експансії капіталу. Розкіш, своєю чергою, перестає бути стаціонарною емблемою статусу і перетворюється на двигун інновацій. Для того, аби утримати увагу статусних клієнтів, торговець змушений щосезону вигадувати новинку, штовхаючи тим самим вперед техніку, фінанси та світову торгівлю. Так, за В. Зомбартом, грошовий знак і предмет розкоші утворюють спіраль: гроші ліквідують моральні табу на марнотратство, розкіш провокує виробництво нових знаків багатства, а «духовний настрій», що виникає з цієї алхімії, стає суттю капіталізму, набагато раніше і яскравіше, ніж пуританська аскеза Макса Вебера. У результаті гроші у В. Зомбарта не холодний лічильник вартості, а рідке паливо естетизованого прагнення, яке через розкіш надає капіталізму ту саму «барочну» спрагу розширюватися і завойовувати світ, доки будь-яке золото не буде перетворено на лоск, а весь лоск назад на золото. Хоча крайнє навряд чи можливе.

У другій половині XX століття радикалізується зрушення у трансформації онтологічного статусу грошей. Після виходу з гри Ямайської валютної системи Бреттон-Вудс і скасуванням золотого стандарту в 1971 році гроші остаточно оголюють свою символічну природу, їхнє буття закріплюється вже не в металі, а у суверенному друці та довірі до інституцій. Марксистська «предметна» вартість, зіммелівська «формальна» вартість та арістотелівський збіг субстанції та номіналу остаточно розвели онтологію речі та онтологію знаку. Гроші набули ознак чистого символу, який уряд може девальвувати, множити чи «стерилізувати» з волі бюрократії. Але разом із цією дематеріалізацією виникає і онтологічний дефіцит довіри: якщо папір цінний лише печаткою, то все залежить від чесності друкаря. Тож і тут нівелюється будь-що цінніше. «Інакше кажучи, суб'єкт, що входить у систему платежів біткоїна, однозначно сприймає інформацію в цій системі як достовірну. При цьому всі учасники цієї системи мають одну й ту саму достовірну інформацію, яка зберігається в архіві – у системі блокчейн. А тому відсутня інформаційна асиметрія. Взаємодія суб'єктів у такій системі апіорі отримує нову базову умову – істинність усього масиву інформації та відсутність інформаційної асиметрії. Довіра як історична основа механізму отримання достовірної інформації стає непотрібною, адже достовірність задана первісно як базова основа системи блокчейн» [4, с. 42].

З появою криптовалюти символічна природа грошей виявляється виразніше. Криптовалюти постали як радикальна відповідь саме на цю проблему онтологічної опори. Bitcoin, що виникає на руїнах кризи 2008 р., підважує й важелі довіри чи й зводить їх нанівець. Адже тепер замість дорогоцінного металу постає математично гарантована рідкість, замість держави – розподілений консенсус, що відповідає закону, а «монету» тепер кує електрика майнерів. «...еволюція людського суспільства виходить на новий етап, що докорінно відрізняється від усіх попередніх, адже до сих пір взаємодія суб'єктів розвивалася на підставах інформаційної асиметрії та довіри, що гармонізувала останню. Провідником у світі інформаційної асиметрії був посередник. Суспільство, що почало формуватися у зв'язку із технологією блокчейн, – це суспільство зовні інформаційної асиметрії та довіри» [4, с. 44]. У цьому зрушенні гроші не просто знову знаходять «тіло». Їхнім тілом стає протокол, чия незмінність перевіряється кожною новою блокчейн-міткою. Скептик скаже, що це лише остаточне оголення фетиша, але філософ побачить тут перехід від субстанції і знаку до процесу: вартість існує як безперервне підтвердження транзакцій, як кипляча онтологія обчислень.

Висновки. Так, з філософської точки зору контур еволюції грошей виглядає свого роду триходівкою. У класичній фазі цінність мала речову основу та матеріальний запас золота. Після 1971 р. знак став чистою декларацією суверена та вимагав метафізики довіри до друку. Криптофаза замінила друк хешом: гроші стали кодом, що виконується, а онтологія замінюється безперервністю розподіленого обчислення. Тим самим суперечка про гроші перетворюється на суперечку про владу над протоколом: чи це будуть публічні, незмінні правила реєр-to-реєр-мережі чи ж то приватні, змінені правила центробанку. У кожному випадку ставка та сама, що й півстоліття тому: хто визначатиме межі реальності, в якій мільярд людей щодня обмінюється абстракціями на хліб та смартфони. Відповідь уже не знайти ні в злитку, ні на гербі, він пишеться рядками Solidity та параграфами регламенту, а наш вибір зводиться до того, кому ми довіriamo кнопку commit – загальному алгоритму або черговому міністерству фінансів.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Політика. Київ : Основи, 2000. 239 с.
2. Гьосле В. Спроба етичної оцінки капіталізму. Практична філософія у сучасному світі. Київ : Лібра, 2003. 248 с.
3. Ільїн В.В., Базилевич В.Д. Метафізика економіки. Київ : Знання України, 2006. 416 с.
4. Корнівська В. Блокчейн: перший крок до суспільства без довіри. *Нові форми грошей та фінансових активів: становлення, перспективи, ризики* : І Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2018. С. 40–45.
5. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Т. 1. Харків, 1988. 950 с.
6. Семіотичний аналіз явищ культури : монографія. Київ, Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2021. 396 с.
7. Тарароев Я. Криптовалюта. Як цифрові технології змінюють культурний світ. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські Перипетії»*. 2016.
8. Фаренюк Н. Неофінанси світової економіки. Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 2023. 217 с.
9. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. 2008. 9 p.
10. Sombart W. *Luxury and Capitalism*. University of Michigan Press, 1967. 200 p.

**THE EVOLUTION OF THE ONTOLOGICAL STATUS OF MONEY
IN HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE:
FROM CONCRETE VALUE TO ABSTRACT SYMBOL****Ihor Fedorchenko**

*Ukrainian State Mykhailo Dragomanov University,
Educational and UNESCO Chair in Science Education
Pirogova St., 9, 02000, Kyiv, Ukraine*

Throughout the entire civilizational progress, money, and therefore its value, underwent certain transformational changes. Humanity melted ingots into coins, put writing on paper, and, finally, transferred value to the cloud, which indicates that the very concept of money has gone from a “naturalistic” ontology to a semiotic one. In Antiquity, weight and assay were part of the thing itself, and matter and logos of exchange merged in a single melting pot. Thus, in the archaic period, a coin was a piece of sacred metal, where the amount of gold or silver coincided with the function of measure. And for Aristotle, its “essence” (τί ἢν εἶναι) consisted in being both a concrete matter and a general logos of exchange.

Early capitalism deepened the discourse around money: paper bills and promissory notes showed that value lives in trust, while metal only mobilizes it. Thus, Karl Marx made gold a “fetish” in which abstract labor is personified by a visible-concrete body, and value is revealed as a social substance, not a natural quality of matter.

The digital world has fixed trust not in the issuer but in the protocol, transforming value into a distributed computing event. Central banks, by issuing CBDCs, have recognized the existence of money as a line of code whose ontology is equal to the stability of the network’s consensus. So gradually metal gave way to printing, printing to recording, and recording to algorithm. And at each step, the “concrete value” dissolved, turning into an “abstract symbol” that lives only as long as society (or the blockchain) continues to believe that the symbol works.

Key words: abstract, concrete, money, fiat, cryptocurrency, exchange, dematerialization, sign, symbol, simulacrum.